

СЎЗ САЊАТИ ЖУРНАЛИ
JOURNAL OF WORD ART
ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

"БОБУРНОМА"НИНГ ЕВРОПА ТИЛЛАРИДАГИ ТАРЖИМАЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Муҳаммадиёва Дилафруз Ахтамовна,

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети таянч докторанти

For citation: Muhammadiyeva Dilafruz. THE ANALYSIS OF "BABURNOMA" TRANSLATIONS INTO EUROPEAN LANGUAGES. International Journal of Word Art. 2019, vol. 2, issue 8, pp. 31-38

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2019-3-4>

Келиб тушган сана 23 июль, 2019
Эълон қилинган сана 30 сентябрь, 2019

АННОТАЦИЯ

"Бобурнома" яратилган даврдан бошлаб турли даврларда яшаб, турфа тилларда сўзлашган шарқшунослар диққатини ўзига тортиб келган ва бир неча асрлар давомида китобхонларнинг сеvimли китобига айланиб улгурган.

Бобуршуносликда битта тадқиқотда "Бобурнома"нинг Европа тилларидаги барча таржималари ўзбекча нашр билан қиёсий ўрганилган иш йўқ. Аммо бир қанча илмий ишларда айрим маълумотлар учрайди. Ўзга тилларга қилинган таржималарнинг савиясини аниқлаш, уларни ўзаро қиёслаб ўрганиш орқали илмий қимматини белгилаш ўзбек халқининг жаҳондаги бошқа халқлар билан адабий-маданий алоқаларини ўрганиш нуқтайи-назаридан ҳам муҳимдир. Ушбу мақолада ана шу жиҳатга, "Бобурнома"нинг шарқ халқларида ўрганилиши, уларнинг таржималаридаги ўзига хосликлар ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: "Бобурнома", мемуар, таржима, аслият, қўлёзма, нусха, таржимон, шарқшунос.

THE ANALYSIS OF "BABURNOMA" TRANSLATIONS INTO EUROPEAN LANGUAGES

Muhammadiyeva Dilafruz Axtamovna,

Doctoral student (PhD) of Tashkent State University of Uzbek language and literature

ANNOTATION

From the day of its creation, "Boburnoma" has gone through various times, it has always attracted the attention of orientalists from different countries and for several centuries it continues to be a handbook for readers.

There is not any research work in studying of Bobur's oeuvre on comparing translations of "Boburnoma" into European languages with translations into Uzbek. Only in some scientific works certain information may be found.

To determine the literacy of translations into other languages, to establish scientific significance through their comparison is an important aspect for the study of the literary and cultural ties of the Uzbek people with other peoples. Namely these aspects are researched in this article: the study of the "Boburnoma" by European peoples and the specifics in their translations.

Keywords: "Boburnoma", memoir, translation, original version, manuscript, copy, translator, orientalist.

АНАЛИЗ ПЕРЕВОДОВ "БОБУРНОМЫ" НА ЕВРОПЕЙСКИЕ ЯЗЫКИ

Мухаммадиева Дилафруз Ахтамовна,

Докторант(PhD) Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы

АННОТАЦИЯ

Со дня своего создания "Бобурнома" пережил различные времена, всегда притягивал внимание востоковедов из разных стран и вот уже несколько веков продолжает быть настольной книгой читателей

В Бобуроведении нет ни одной исследовательской работы о сравнении переводов "Бобурномы" на европейские языки с переводами на узбекский язык. Только в некоторых научных работах можно встретить определённые сведения. Определить грамотность переводов на другие языки, установить научную значимость посредством их сравнения является важным аспектом и для изучения литературно-культурных связей узбекского народа с другими народами. В данной статье рассмотрены именно эти аспекты т. е. изучение "Бобурномы" европейскими народами и специфики в их переводах.

Ключевые слова: "Бобурнома", мемуар, перевод, вариант оригинал, рукопись, копия, переводчик, востоковед.

"Бобурнома" бадий, тарихий, ёднома асар сифатида адабиётшунос, тарихчи ва тилшунослар, яна бир қатор мутахассисларга қимматли маълумот бера олувчи бебаҳо ганжинадир. Асар дастлаб "Вақоий" номи билан аталган бўлиб, кейинчалик "Воқеоти Бобурий", "Тузуки Бобурий", "Воқеаномаи Бобурий", "Таворихи Бобурий", "Бобурия", "Бобурнома" номлари билан машҳур бўлиб келган. "Бобурнома" яратилган даврдан бошлаб турли даврларда яшаб, турфа тилларда сўзлашган шарқшунослар диққатини ўзига тортиб келган ва бир неча асрлар давомида китобхонларнинг сеvimли китобига айланиб улгурган.

"Бобурнома"нинг таржималари ҳақида яхлит, мукамал тадқиқот олиб борилмаган. Аммо бир неча тадқиқот ишларида айрим маълумотлар учрайди. Ўзга тилларга қилинган таржималарнинг савиясини аниқлаш,

уларни ўзаро қиёслаб ўрганиш орқали илмий қимматини белгилаш ўзбек халқининг жаҳондаги бошқа халқлар билан адабий-маданий алоқаларини ўрганиш нуқтайи-назаридан ҳам муҳимдир. Зеро, "Бобурнома" дунё шарқшунослари яқдиллик билан қайд этганларидек, инсоният маданиятига қўшилган катта улуш ҳисобланади.

Ғарб олимлари "Бобурнома" билан дастлаб ана шу форсий нусхалар орқали танишадилар ("Бобурнома"нинг илк форсий таржимаси "Шайх Зайнуддин"/ Шайх Зайн томонидан, иккинчи бор 1586 йилда Пояндахон ва Муҳаммадқули Ҳисорий томонидан, учинчи марта 1589 йили Абдурахимхон Байрамхон - Хони Хонон томонидан таржима қилинган). Европа шарқшунослари орасида Витсен биринчи марта "Бобурнома" билан қизиқиб, 1705 йилда асардаги Фарғона водийси географиясига оид тасвирларни

таржима қилиб, Амстердамда нашр эттиради. Лекин ундан сал олдинроқ, 1697 йили француз шарқшуноси Бартоламе Эрбало Моленли "Шарқ кутубхонаси" қомусидаги "Бобур ёки Бабар" номли мақоласида Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва Алишер Навоий ҳақида илк бор маълумот берган эди[10:14].

Бироқ Бобурнинг Европадаги чинакам шуҳрати роппа -роса юз йилдан кейин XIX аср бошларида қарор топди. Бу ишда инглиз шарқшуносларининг хизмати катта бўлди. Улар асарни таржима қилиб, нашр этиришдан ташқари, уни тадқиқ этиш борасида ҳам катта ишларни амалга оширдилар.

"Бобурнома"нинг инглизча таржималари. "Бобурнома"ни инглиз тилига биринчи марта таржима қилган Жон Лейден (форс тилидан ташқари яна ёски ўзбек тилини ва ҳинд тилини ўзлаштирган билимдон шахс) ва Вильям Эрскин (форс адабиёти бўйича бир қанча тадқиқотлар муаллифи, Британия музейидаги кўпгина қўлёзмаларини тўплаган ва ўрганган атоқли шарқшунос) лар бир-биридан беҳабар ҳолда иш бошлаган эдилар. Ҳар икки таржимон ҳам "Бобурнома" билан Ҳиндистонда танишганлар ва уни ўша ерда таржима қилишга киришганлар.

В.Эрскин Абдурахимхоннинг форсий нусхаси асосида таржимани 1811 йилдан бошлаб, 1817 йилда охирига етказди, бу орада у доктор Ж. Лейден ҳам "Бобурнома"ни инглизчага ўгирганини эшитиб қолади ва бу таржима билан танишишга ошиқади.

Ж.Лейден бевақт вафот этиб, таржима охирига етказилмай қолган. Эрскин Лейден таржимасини кўргач, ўзиникидан катта фарқи борлигини билади. Эрскин таржималарни ва кейинчалик қўлга киритган туркий оригинал нусха билан батафсил солиштириб, иш давомида контекстга

мос келмайдиган жойларни тузатиб, пухталаб боради[2:17] ва "Бобурнома" Лейден-Эрскин таржимаси номи билан 1826 йилда Лондонда чоп этилади [6]. Бу нашр 1921 йили Оксфорд университети нашриёти томонидан кўп жилдли қилиб, иккинчи марта чоп этилди.

Таниқли инглиз шарқшуноси Ҳенри Бевериж 1900 йилда Ҳайдоробод шаҳридаги Саларжанг музейида "Бобурнома"нинг ўзбекча нусхасини топади[4:28]. Унинг рафиқаси А.Бевериж хоним 1905 йили "Бобурнома"нинг Ҳайдаробод нусхасини Лондонда факсимиле ҳолида чоп эттиради. (У 1971 йили Лондонда қайта нашр этилди). Мазкур нашр асарнинг яна кенгроқ оммалашувига сабаб бўлди. "Бобурнома"нинг М.Салье бажарган русча таржимаси ҳамда 1960 йили П.Шамсиев ва С.Мирзаев тайёрлаган ўзбекча наشري ана шу А.Бевериж хоним нашрига асосланган. Қўлёзмани синчиклаб ўрганиб чиққан Бевериж хоним уни таржима қилишга киришади ва ўн йил давомида қисмларга бўлиб-бўлиб чоп эттиради, 1921 йилда эса ушбу таржима яхлит китоб ҳолида нашр этилади. Бу "Бобурнома"нинг иккинчи тўлиқ таржимаси эди.

Лейден-Эрскин таржимасидан А.Бевериж таржимасининг сезиларли фарқи бор. Бунга энг аввало орадаги вақт(салкам бир аср) сабаб эди. Ўтган давр мобайнида Бобур Мирзо ҳаёти ва ижоди, "Бобурнома" ҳақида маълумотлар анча бойиди, Бухоро нусхаси асосида Қозон босмаси юзага келди... Айни мана шу ўзгаришлар, табиийки, янги таржимда ўз аксини топди. Илмий изоҳларнинг мўллиги ва уларнинг ниҳоят даражада маълумотлиги ушбу нашрнинг энг муҳим хусусиятларидан биридир.

А.Бевериж таржимаси илмий таржимадир. Таржиманинг Кириш қисмида Бевериж хоним

"Бобурнома"нинг таржима қилиниши, Бобур Мирзо ҳаёти ва ижоди, "Бобурнома" нинг номланиши каби қатор масалаларни тилга олади, айниқса, "Бобурнома"нинг қўлёзма нусхалари ҳақида батафсил маълумот беради. Китоб охирида киши исмлари, жўғрофий номлар, айрим сўзлар имлоси, маъноси ва этимологиясига бағишланган иловалар мавжуд, турли сўз ва атамалар кўрсаткичлари транскрипцияда берилган.

Бевериж таржимаси тўлиқлиги, илмий аниқлиги билан шарқшунослар эътирофига сазавор бўлган, кўп йиллар давомида ундан ишончли манба сифатида фойдаланиб келинди. Атоқли шарқшунос В.В.Бартольд "Бобурнома"-нинг мазкур таржимасига тез-тез мурожаат қилганлиги, баъзи ўринларда ундаги айрим ноаниқликларни кўрсатиб ўтганлиги маълум. Масалан, Фарғона водийсидаги Қубо шаҳрининг номини Бевериж хоним Қабо (Кава) тарзида нотўғри ўқиганлигини, Эски Ахси шаҳрини йўқолиб кетган деган нотўғри хулоса берганлигини кўрсатиб ўтади. Дарҳақиқат, Бевериж таржимаси ҳам нуқсонлардан холи эмас. Хусусан, транскрипцияда чўзиқ "и", "э" ва дифтонг "ай" товушлари фарқланмаган, чалкаштирилиб юборилган. Масалан, "Эшик ога" AISHIK AGHA, Турди Бек TARDI-BEK тарзида берилган[6].

Америкалик шарқшунос олим У Тэкстон ҳам Бевериж таржимасига танқидий муносабатда бўлади, уни деярли сўзма-сўз таржима қилганликда айблайди. Текстоннинг фикрича, А.Беверижнинг таржимаси талабаларнинг ишига ўхшайди, барча сўзлар худди лугатдагининг ўзгинаси, туркий ва инглизча сўзларни айнан мос келтиришга ҳаракат қилинган[3:22].

"Бобурнома"нинг Лейден-Эрскин таржимаси ва А.Бевериж таржимасини таққослаб ўрганиб чиққан профессор

Н.Отажоновнинг фикрича, инглиз таржимонлари асарнинг ўзига хослиги, бадий хусусиятларини сақлаб қолишга интилганлар. У таржималарнинг тили ҳақида ҳам ўз фикрини билдиради: Лейден-Эрскин таржимасида услуб атайлаб инглиз ўқувчисига тушунарли қилиб танлангандай, ақсинча, Беверижнинг таржимаси қуруқроқ, илмий тилда битилган"[7].

Қатор камчиликларига қарамай, Бевериж таржимаси даврий узилишлар мобайнида содир бўлган воқеаларни тиклаш учун ҳам хизмат қилади. Бунинг учун таржимон тарих, этнографияга оид 30дан ортиқ, ҳайвон ва ўсимликлар оламига оид 20га яқин, 15дан ортиқ лугат ҳамда бошқа манбаларни қиёслаб чиқади. Бобур Мирзонинг ҳарбий юришларини тиклаш учун 40га яқин ишончли картографик объектларни ўрганиб чиққан. Бу билан Бевериж хоним асарнинг матний, далилий жиҳатдан яхлитлигини тиклашга ҳаракат қилган[5:143].

Бевериж таржимасидан 75 йилдан сўнг 1996 йилда профессор У.Тэкстон қаламига мансуб учинчи тўлиқ таржима чоп этилди. Инглиз тилида иккита тўлиқ таржима бўла туриб америкалик шарқшуносни янги таржимага қўл уришини илмий жасорат дейиш мумкин.

Нашрнинг бошида, "Таржимон сўзбошиси" бўлиб, унда "Бобурнома"нинг матнлари, таржималари, Европада "Бобурнома"га бўлган қизиқиш кабилар ҳақида қимматли маълумотлар келтирилган. Бундан ташқари "Бобурнома"нинг жўғрофияси, Чингизхонийлар ва Темурийлар тарихи тўғрисида ҳам муҳим маълумотлар мавжуд. "Бобурнома"нинг охирида "Хронология", нотаниш атамалар лугати(гlossарий), батафсил библиография, киши исмлари ва жой номлари кўрсаткичлари берилган. Умаршайх Мирзо ва

Юнусхоннинг шажаралари, бир қатор хариталар, расмлар ва рангли фотосуратлар нашрнинг қимматини анча оширган. Таржиманинг яна бир ниҳоятда муҳим хусусияти -унда кўпдан-кўп, мукамал ҳамда ўта маълумотли изоҳларнинг берилганидир. Уларнинг сони 700га яқин[3:22].

У.Тэкстоннинг мақсади "аслиятнинг хусусиятларини сақлаган ҳолда ҳозирги замон инглиз тилига таржима қилишдан иборат" бўлган. Таржимон Бевериж хоним каби сўзма-сўз таржима қилиш йўлидан бормади, эркин таржима қилиб, асар руҳига путур етказмасликка ҳаракат қилган ва ўйлаймизки, таржимон ўз мақсадига етган.

"Бобурнома"нинг 1960 йилдаги нашри билан солиштирганда У.Тэкстон таржимаси орқали талай хато, камчиликлар ва ноаниқликларни-айрим сўз ва атамаларнинг имлосидан тортиб, айрим жумлаларнинг таржимасигача -бартараф этиш имконияти мавжудлиги маълум бўлади.

"Бобурнома" Р.М.Калдекот томонидан инглиз тилига қисқартириб таржима қилинди [9]. XX аср охирида Ф.Ж.Талбот ҳам асарни таржима қилиб, суратлар билан нашр эттиради.

"Бобурнома"нинг французча таржималари. Француз илм аҳлига Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва "Бобурнома" ҳақида илк маълумот берган француз шарқшуноси Бартоламе д'Эрбало ҳисобланади.

Француз шарқшунослигида Бобур ижодини ўрганиш, у ҳақида тадқиқотлар ёзиш XVIII асрнинг иккинчи ярмидан бошланди. 1773 йилда шарқшунос А. Де Лонгперье ўзининг "Асарлар" тўпламида "Хатти Бобур ҳақида" мақоласини эълон қилди [10:12]. XIX асрга келиб Европа, хусусан, француз шарқшунослигида Бобур меросини ўрганиш, унинг асарларини таржима қилиш борасида

янги давр бошланди. Бу йилларда "Бобурнома"ни француз тилига таржима қилиш, унинг матн хусусиятларини ўрганиш, сиёсий-тарихий аҳамиятини баҳолашда эътиборга молик ишлар қилинди.

"Бобурнома"ни француз тилига таржима ва тадқиқ қилишга Анри Жюл Клапрот биринчилардан бўлиб киришди. 1824 йил А.Клапротнинг "Султон Бобур ёхуд "Бобурнома" тарихига оид кузатишлар" номли мақоласи босилиб чиқади[2:14]. Марказий Осиё ва Сибирда яшаган халқлар тарихи, маданияти ва адабиётини яхши билган Клапрот Европа шарқшунослигида "Бобурнома" хусусида илк бор тўлақонли фикр юритган эди. Муаллиф "Бобурнома"нинг айрим бобларини француз тилига ўгириб, ўз таржималарини асл нуса билан қиёсий таҳлил қилади ва асар матнининг лисоний жиҳатлари ҳақида хулосалар чиқаради.

1854 йилда Парижда "Ҳозирги ва қадимда яшаган тарихий шахслар ҳаёти" номли катта китоб эълон қилинади. Мазкур китобдан шарқшунос М.Лангленнинг "Заҳириддин Бобур ҳаёти ва ижоди" мақоласи ҳам ўрин олган эди. Мақолада Бобур ҳақидаги аввалги манбаларга нисбатан анча батафсил маълумот берилган эди.

XIX асрнинг 60-йилларида француз лексикографи Пер Ларуснинг "XIX аср француз қомусий лугати" нинг кўпжилдлиги нашр этилди. Лугатнинг 2-жилдидан ўрин олган "Заҳириддин Муҳаммад Бобур" мақоласи диққатга сазовордир [10:12].

Француз олимлари сўнгги йилларда Бобур тўғрисида тез-тез мақолалар чоп этирар, китоблар нашр қилдирадди. Заҳириддин Муҳаммад Бобур меросини ўрганиш, "Бобурнома"ни таржима ва лисоний таржима қилишда француз

турколог Анри паве де Куртейл (1821-1889)нинг хизматлари алоҳида таҳсинга лойиқ. Француз коллежи (Коллеге де Франсе) туркий тиллар кафедраси мудири, француз академияси аъзоси, Санкт-Петербург фанлар академияси мухбир аъзоси бўлган Паве де Куртейл ватани Францияда туркология илмининг ривожланишига улкан ҳисса қўшди. Профессор А.Паве де Куртейлнинг олимлик фаолиятида у тузган "Шарқий-туркий тиллар лугати" ёхуд "Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур ва Абулғози Баҳодирхон асарларини ўқиш учун изоҳли лугат" алоҳида аҳамиятга моликдир. Профессор А.Паве де Куртейлдаги бу катта тайёргарлик, эски ўзбек тили ва адабиётидан эгаллаган пухта билим уни "Бобурнома"ни таржима қилишга ундаган эди. 1871-йилда "Бобурнома"нинг Паве де Куртейл таржимаси икки жилда нашрдан чиқди. Биринчи жилда таржимоннинг ўн олти саҳифалик сўзбошиси берилган. Унда "Бобурнома"нинг ёзилиш жараёни, китобда келтирилган воқеалар, Бобуршоҳнинг Афғонистон ва Ҳиндистонда барпо этган қудратли империяси хусусида маълумотлар берилган.

1888-йил "Осиё журнали"нинг иккинчи жилдида шарқшунос Жюль Дармстете ўзининг "Кобул ёзувчилари. Бобуршоҳ ва бошқа мўғул шахзодаларининг қабр тошларидаги битиклар" номли мақоласини эълон қилганлиги, бобурийлар барпо этган мақбараларда битилган сўзлар маъноси билан танишишга ёрдам беради.

"Бобурнома"нинг А.Ж.Клапрот, А.Лонгпери, М.Лангле, А.Паве де Куртейл, Ф.Гренард, Баре-Граммон каби тадқиқотчи ва таржимонлари Бобур меросининг тарихий-этнографик, библиографик ҳамда лингвистик жиҳатдан тавсиф қилиш

билан Европада бобуршуносликнинг ривожига муносиб ҳисса қўшдилар.

"Бобурнома"нинг немисча таржималари "Бобурнома"ни ўрганишда немис олимлари ҳам ҳисса қўшганлар. 1810 йилда шарқшунос, сайёҳ олим Юлиус фон Клапрот томонидан биринчи марта асардаги Фарғона водийси тасвири немис тилига таржима қилиниб, "Осиё адабиёти, тарихи ва тилшунослиги архиви" китобида Петербургда чоп этилади. Айтиб ўтиш лозимки, ўтирилган парчанинг ўзи ҳам тўлиқ ва мукамал эмас эди [11:45]. Клапрот таржимаси асл туркий тилдан ўтирилган. Нашр "Сўзбоши"сида муаллиф шундай ёзади: "Бобурнома" ...турк-татар тилида ёзилган асар бўлиб, унда Ҳиндистонда мўғул империясининг асосчиси бўлган Бобур ўзининг юришлари ва кўрган кечирганлари ҳақида маълумот беради. ..Бобур ўғли Мирзо Муҳаммад Комрон Баҳодирга ёзган хатига кўра у бир асарни Ҳиндистондан Қандаҳорга юборган ва унда Фарғона вилоятининг тасвири берилган, ана шундан баъзи қизиқ жойларни олиб сизларга таржима қилиб берайман". Ушбу маълумотдан маълум бўлишича, Клапротнинг қўлида "Бобурнома"нинг қайсидир қўлёзма нусхаси ёки ундан бир парча мавжуд бўлган.

Клапрот таржимаси оригиналга сўзма-сўз мос келмайди, масалан, у "тўққиз тарнов сув кирар" --шаҳарда тўққизта ҳовуз ва водопровод бор; "шаҳарнинг бирор жойидан ҳам чиқиб кетмайди" --ҳаммасининг манбайи бир жойда; "қирғовул"-лочин, бургут; "кузлар эл безгак бўлур"-кўз касалликлари; тарзида нотўғри таржима қилиб, аслиятдан йироқлашган. Таржимада биргина сўзнинг нотўғри берилиши натижасида китобхон бир миллат тўғрисида бошқа бир тасаввурга эга бўлиши мумкин. Масалан,

"қирғовул" сўзининг бургут деб таржима қилиниши натижасида немис китобхонида "ўзбеклар бургут гўштини истеъмол қилишар экан" деган тасаввур шаклланади. Ёки "Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм эмас" бирлиги "қовун сотиш қаттиқ тақиқланади" тарзида миллий минталитетга зид таржима қилинган. Бундан ташқари баъзи географик жой номлари ҳам нотўғри берилган. Айтиш мумкинки, Клапрот таржимасида миллий калорит ҳам, оригиналнинг шираси ҳам йўқолган, оригиналдан ўгирган бўлса-да, тилни мукамал билмаслиганини сезилиб туради [1:45].

Бобурнома асари иккинчи бор 1828 йилда Лейпцигда А.Кайзер томонидан немис тилига ўгирилган [4:28]. Таржимон асарни таржима қилиш мобайнида тўғридан тўғри турк тилидан эмас, балки асарнинг инглизча таржимасидан фойдаланган. Асарнинг инглизча таржимаси икки хил вариантда бўлиб, биринчиси эски ўзбек тилидан Ж.Лейден ва иккинчиси форс тилидан У.Эрскин томонидан таржима қилинган. Ушбу икки таржимани умумлаштириб Кайзер эски ўзбек тили, форс, инглиз ва немис тиллари семантикасини ўрганиб чиқиб, асарни немис тилига муваффақиятли тарзда таржима қилган [1:170]. Ушбу нашр аслиятга бирмунча яқин, таржима талабларига кўпроқ жавоб беради.

"Бобурнома"нинг русча таржимаси. Бобур ижодининг бебаҳо маҳсули бўлган "Бобурнома" шўролар даврида икки марта рус, икки марта ўзбек тилида тўлиқ нашр этилди. Бу нашрларга ёзилган сўзбоши муаллифлари "Бобурнома"нинг тарих ва бошқа фанлар учун улкан аҳамиятини таъкидлаш билан бирга, асарнинг ўзбек бадиий адабиётидаги ноёб ёдгорлик эканлигини ҳам кўрсатиб ўтишган.

Рус олимларининг "Бобурнома"ни

ўрганиши дастлабки даврда, асосан, қўлёзмалар кўчириш, чоп этиш билан чекланган. "Бобурнома"ни таржима қилиш масаласи узоқ вақтгача эътибордан четда қолган.

Араб тилининг йирик билимдони бўлган Георг-Якоб Керр ўзининг эски ўзбек тилидан билимини такомиллаштириш учун "Бобурнома" қўлёзмасидан нусха кўчира бошлаган ва 1737 йилда ишини тамомлаган. Бу қўлёзма 420 варақдан иборат бўлиб, тарихда "Керр нусхаси" ном билан қолган.

Нихоят, XIX асрнинг охирларига келиб, руслар асар таржимасига ҳам киришганлар, лекин айрим айрим парчаларнигина ўгирганлар. Жумладан, Н.И.Пантусов "Фарғона" қисмини, В.Вяткин "Самарқанд ва унинг теварак-атрофлари" ва С.Поляков ҳам асардан бир таржима қилган.

"Бобурнома"нинг мавжуд тўлиқ матни 1857 йили турколог олим Н.И.Ильминский томонидан Қозондаги типографияда сўзбоши билан босилган.

"Бобурнома" русчага тўлалигича биринчи марта моҳир таржимон ва олим М. Салье томонидан бажарилди ва асар 1958 йили Тошкентда босмадан чиқарилди [4:28]. М.Салье таржима устида 10 йилдан ортиқроқ меҳнат қилди, асар тилини чуқур ўрганди, беҳад кўп сонли атамалар, ибора ва номлар транскрипциясини бериш, шунингдек, Бобур қаламининг "мардона услубини" сақлашга муваффақ бўлди. Рус тилида "Бобурнома"ни ўқиган киши аслиятни ўқигандай тўғри ва мукамал тасаввурга эга бўлади. Шунга қарамай, М.Салье таржимасида бир талай ноаниқликлар мавжуд. "Бобурнома"даги бир қанча номлар нотўғри берилган. Чунончи, Аҳмад Мирзо севгилиси Қутлукбегим "Катак бегим" бўлиб кетган, "буқаламун",

"муча" каби баъзи сўз ва иборалар таржимасиз ва изоҳсиз келтирилгани сабабли рус китобхонига тушунарсиз бўлиб қолган[4:28]. Шеърлий парчалар насрий таржимада берилиб, уларнинг қайси тилда ёзилгани ҳам кўрсатилмаган. М.Салье асарнинг Ҳайдаробод нусхасидан фойдаланганини қайд этган. Бироқ унинг қайта-қайта кирилчадаги ўзбекча "Бобурнома"га мурожаат этгани билиниб қолаверади. Масалан, Порсо Шамсиев ва Содиқ Мирзаевлар нашрга тайёрлаган "Бобурнома"даги минг ўйлуқ карвон воқеаси (мингта қорамол олиб келаётган карвон) русчасига - М.А.Салье таржимасида "караван из тысячи людей[8:382]" тарзида хато таржима қилинган. Ш парчадаги яна бир нуқсон М.Сальенинг Ҳайдаробод нусхасидан эмас, Порсо Шамсиев ва Содиқ Мирзаевлар нашрга тайёрлаган "Бобурнома"дан фойдаланганини кўрсатади. "Эҳтиёт" сўзи ушбу ўзбекча нашрда хато - "эҳтиёж" тарзида ўқилган. Русча талқинда ҳам эҳтиёж тарзида таржима қилинган, аммо "Бобурнома"нинг эски ёзувдаги барча нусхаларида, жумладан, Ҳайдаробод нусхасида ҳам бу сўз "эҳтиёт" эди...

Биргина шу нуқсон туфайли Фаргона вилоятининг ҳукмдори Умаршайх Мирзо савдогарлар молига муҳтож нотавон тарзида талқин қилинган.

"Бобурнома"нинг рус тилига

қилинган таржималари тадрижий жараён сифатида шаклланиб, сўнгги йилларда қилинган тадқиқотлар ва Ўзбекистонда асарни ўқиб-ўрганишга эътибор ортиб, қизиқарли рисоалар, китоблар чоп этирилди, олимларимизнинг саъй-ҳаракатлари билан "Бобурнома"нинг 2008 йилда З.Машрабов бошчилигидаги бир гуруҳ ўзбек олимлари: О.Юнусов, С.Ҳасанов, А.Қаюмовлар томонидан навбатдаги рус тилидаги таржимаси амалга оширилди[10:16].

Ўзбек насрининг бетақроп гўзал намунаси бўлган "Бобурнома" кўплаб соҳаларга доир билимларни қамраб олади. Унда муаллиф ўз кўзи билан кўрган, эшитган реал воқеа ва ҳодисаларни ишончли манбаларга асосланган ҳолда келтирган. Шунинг учун ҳам дунё туркологлари қайта ва қайта бу асарга мурожаат қилаверадилар. Асар ўз характери билан нафақат туркий тилдаги тарихнавислик- мемуарчиликда фавқуллодда янги ҳодиса, балки Шарқ маданияти тарихида ҳам ажойиб янгилик, нодир адабий обида сифатида ардоқланган. Шу сабабли у XVI асрдаёқ бир неча марта форс тилига, кейинчалик Европа тилларига бир неча марта таржима қилинди, нашр этилди, батафсил ўрганилди. Асар бугунга қадар дунёнинг 31 тилига таржима қилинганлиги ҳам бу асарнинг қимматини кўрсатади.

Адабиётлар рўйхати

1. Заҳриддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. - Т., 2014.
2. Иброҳимов А.П. "Бобурнома" - буюк асар. ?Т., 2000.
3. Иброҳимов А. "Бобурнома"даги ҳиндча сўзлар тадқиқи. Филол.фан.ном. ...дисс. -Т., 2011.
4. Комлов Н. . "Бобурнома" таржималари. "Гулистон" //1977-йил. 3-сон.
5. Отажонов Н. Мукамал нашр йўлида//Шарқ юлдузи, 1990, 10-сон.
6. Отажонов Н. "Бобурнома" жаҳон адабий жараёнида. Филол. фан. док. ...дисс. - Тошкент, 1994;
7. Отажонов Н. "Бобурнома" жаҳон адабий жараёнида: қиёсий-типологик таҳлил. - Тошкент, 1998;
8. Саломов Ғ., Отажонов Н. "Жаҳонгашта "Бобурнома".-Т.: 1996.
9. Собиров М. "Бобурнома"нинг инглизча таржималарида муаллиф услуби ва бадииятини қайта тиклаш муаммолари. Филол.фан.ном. ...дис. ?Т., 2002.
10. Тешабоева З. "Бобурнома"даги фразеологик бирликларнинг инглизча таржималари қиёсий таҳлили. -Т., 2018.
11. Хўжаев Ғ. "Бобурнома"нинг немисча икки таржимаси //Ўзбек тили ва адабиёти, 1970. 6-сон.